

TÜRK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 21, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 07.05.2020

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 01.06.2020

Sayfa / *Page*: 370-381

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Recep KOÇAK

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı,
Doktora Öğrencisi
recepkocak06@outlook.com

MİTOLOJİK TASAVVURLAR BAĞLAMINDA TÜRK MENSAHRA TÜRKMENLERİ MASALLARINDA HAYVAN SEMBOLİZMİ

Öz

İnsanlık tarihinin en eski geleneksel dünya görüşünü oluşturan mitsel gerçekliğe bağlı tasavvurlar, zaman içerisinde bu gerçeklik olgusunu yitirerek kimi zaman içleri boşaltılarak inançlarla birlikte destan, efsane, halk hikâyesi gibi anlatı metinlerinde muhafaza edilmiştir. Anlatı metinleri içerisinde mitolojik dokunun muhafaza edildiği türlerden birisi de masallardır. Masallar, kendine has anlatı mantığı içerisinde mitolojik dünya görüşünü muhafaza etmiştir. Özellikle masal metinlerine yansıyan mitolojik unsurların hayvan sembolizmine bağlı oluşan tasavvurlar olduğu görülmektedir.

Bu makalede, Türkmensahra Türkmenleri anlatı geleneğinde masal metinlerine yansıyan hayvan sembolizmine bağlı mitolojik tasavvurlar incelenmiştir. Çalışmada incelenen masallar, 06.07.2019-01.10.2019 tarihleri arası Türkmensahra bölgesinde, görüşme mülakat teknikleri bağlamında sözlü kültür ortamından derlenen metinlerden oluşmaktadır. Türkmensahra masallarında; at, toğrul kuşu, ceren, yılan, ayı, ak maya, ejderha ve yolbarsın mitolojik tasavvurlar bağlamında sembolize edildiği görülmüştür. Türkmensahra Türkmenleri masallarında tespit edilen mitolojik hayvanlar, Türk kültür ekolojisi anlatı geleneğinde tasavvur edilen hayvan sembolizmine bağlı mitolojik dünya görüşüyle mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk Kültür Ekolojisi, Türkmensahra, Masallar, Mitoloji, Hayvan sembolizmi.

ANIMAL SYMBOLISM IN TALES OF TURKMENSAHRA TURKMENS IN THE CONTEXT OF MYTHOLOGICAL CONCEPTIONS

Abstract

The ideas connected to the mythical reality, which constitutes the oldest traditional world view in human history, have been preserved in narrative texts such as epic narrative, legend, and folk tale along with beliefs that have lost this reality phenomenon over time and have sometimes been emptied. One of the genres in which the mythological texture is reflected in these narrative texts is the fairy tales. Fairy tales have preserved their mythological worldview within their own narrative logic. In particular, mythological elements reflected in fairy tale texts are thought to be based on animal symbolism.

In this article, mythological conceptions connected to animal symbolism reflected in fairy tale texts in the narrative tradition of Turkmensahra Turkmens are examined. The data required for the study consists of materials obtained between 06.07.2019-01.10.2019 in the context of Interview interview techniques in the area of Turkmensahra. In turkmensahra tales; horse, toğrul, gazelle, snake, bear, ak maya, dragon and yolbars are symbolized in the context of mythological visions. The mythological animals identified in turkmensahra Turkmen tales were compared with the mythological world view based on animal symbolism conceived in the narrative tradition of Turkish culture ecology.

Key Words: Turkish culture ecology, Turkmensahra, Tales, mythology, animal symbolism.

Giriş

Yaşamın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, insanlığın kökeninde bulunan ve kutsal sayıldıkları için insanlardan ayrı düşünülmeyen hayvanlar, toplumların ilgi alanlarının en üst sıralarında yer almış, anlatı ve inanç kültüründe sembolize edilmiştir. Bir başka ifadeyle, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri; ilk insanların dünyayı anlama, algılama ve kavramaya bağlı oluşturdıkları tasavvurlar, hayvan metaforuna bağlı sembollerle idealize edilerek kutsalın merkezinde kodlanmıştır (DeMello, 2012).

Dolayısıyla erken dönem modern insanlığın nispeten ekosistemik olması(Seifert, 2011: 246) ve buna bağlı olarak tabiat gözlemleri neticesinde hayvanların davranışları, çevresel tepkileri, başarıları, insanın zihinsel dünyasında oluşan hayvan algı ve metaforlarına bağlı olarak gelişen kültürel ve etkileyici boyutlar hayvan sembolizmine bağlı tasavvurların oluşmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir (Bannon, 2009: 25-26).

Bir başka ifadeyle sosyokültürel şartlanmanın mantık düzleminde bir neden sonuç ilişkisine dayalı (Çobanoğlu, 2001: 9) olarak hayvanların daha güçlü, çevik, hızlı olduğu gerçeği ve hayvan öldürmezse ailesini besleyemeyeceğini bilen, dolayısıyla korkunun yanında trajik bir biçimde

kaderlerinin hayvanın kaderine bağlı olduğunu gözlemleyen ilk insanlar, yaşamlarını hayvanlara borçlu olduğu düşüncesinden hareketle hayvanbilimsel bir mitoloji yaratmışlardır (Roux, 2005).

Yaşam merkezinin orijininde, geleneksel dünya görüşünü oluşturan mitsel gerçekliğe bağlı tasavvurlar, zaman içinde meydana gelen kültür değişmelerine rağmen süreklilik ve kalıplaşmalar sağlayarak (Çobanoğlu, 2013: 644) inanç sistemlerinin yanında anlatı metinlerinde de çoğu zaman gerçeklik olgusunu yitirerek muhafaza edilmiştir.

Bu bağlamda, muhtelif anlatılarda olduğu gibi masallarda da mitolojik tasavvurlarının izdüşümünü görmek mümkün gözükmektedir. Özellikle hayvanlar hakkındaki masalların doğuşunda totemistik hayvanlardan istifade edildiği görülmektedir. Kendi hayatlarının bahtını hayvanların hayatı ile bağlantılı olarak ifade eden insanlar, totemlere bağlı masallar yaratmışlardır (Çobanoğlu, 2001: 76). Öte yandan masallarda hayvanların da insanlar gibi konuşması, düşünmesi bununla birlikte hayvan-insan evlilikleri, yarı insan yarı hayvan varlıklar ve metamorfoz dönüşümler mitin etkisini açık bir şekilde göstermektedir (Bayat, 2017).

Masallarda mitsel gerçekliğin izlerinin görülmesi dolayısıyla metamorfoz dönüşümler ve fantastik hayvanların masal metinlerinin içerisinde yer alması sebebine bağlı olarak nasıl çözümlenmesi ne tür bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiği veya masallarda hayvan sembolizmine niçin yer verildiğinden hareketle çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Antropologlar, masallarda yer alan fantastik hayvanların ve hibrit türlerin taksonomik sapma olduğunu¹ (Sperber, 1996: 146), masallardaki hayvan sembolizminin ‘Biyofili’den kaynaklandığı² masallardaki hayvanların insanların olumlu ve olumsuz özelliğini ifade etmek için bir metafor ya da benzetme olarak kullanıldığı, vahşi olarak yorumlanan hayvan dünyası ile kültürel olarak görülen insan dünyası arasındaki sürekli ilişkide sosyo-kültürel şartların hayvanların nasıl sembolize edileceğini tayin ettiği, dolayısıyla bu ilişkiyi tayin eden kültürel bilişsel modellerin hayvanlara karşı tutum ve davranışları şekillendirdiği (Benavides, 2013) gibi görüşler ortaya atılmıştır.

Masallardaki hayvan sembolizmi, fiziksel dünyada olduğu gibi bireyin ve ait olduğu toplumun hafızasında, sosyo kültürel arka planıyla güçlü bir bağlantı oluşturmaktadır. İnsanların içinde bulunduğu sosyo-kültürel kabuller; anlatı geleneğinin oluşmasında hayvanların durumunu da tayin etmektedir³ (Benavides, 2013).

¹ Fantastik hayvanlar ve hibrit türleri taksonomik sapma olarak gören Antropologlar; hayvan sembolizmini, dolayısıyla sembolik karakterleri bilinçdışı ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bazı hayvanların sembolik karakteri ile belirli bir kültürün taksonomisine göre marjinal veya anormal olma gerçeği, ait olduğu kültürün psikolojik ve sosyal kullanımıyla çözümlenebileceğini düşünürler. Bu konuda tartışmalar için (Mary Douglas 1957,1966; Edmund Leach, 1964; Ralph Bulmer 1967, Stanley J.Tambiah, 1969) bkz (Dan Sperber, 1996).

² Shafgat Hussain, doğal olarak yorumlanan hayvan dünyası ile kültürel olarak görülen insan dünyası arasındaki ilişkiyi Wilson Edward tarafından geliştirilen ‘Biyofili’ hipotezi temelinde açıklanabileceğini ifade eder. Biyofili, insanların ve hayvanların doğal olarak birbirlerine çekim oluşturduğunu, insanların canlılara doğuştan gelen bir cazibe ve genetik eğilim sergilediği dolayısıyla anlatı ve inançların merkezinde hayvan sembolizminin bu eğilimden kaynaklandığını belirtir. Stephen Keller ise insanların sadece sosyo-kültürel koşullardan güçlü bir şekilde etkilenebileceği dolayısıyla biyofili hipotezinin zayıf bir biyolojik eğilim olarak değerlendirir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Benavides, 2013).

³ Benavides, Şili kırsalında yer alan vahşi hayvanların sembolik değerleri üzerine yaptığı çalışmada, yırtıcılara karşı insan tutumlarının doğrudan deneyimlerle açıklanamayacağını ortaya koymuştur. Yapılan ankette, çocukların Şili kırsalında yer alan puma, guina kedisi, concon baykuş, chucaco kuşunu hiç görmemeleri ya da herhangi bir deneyim yaşamamalarına rağmen bu hayvanlara karşı onlarda oluşan algıların sosyo-kültürel arka planında, nesilden nesile aktarılan kolektif tasavvur olduğu değerlendirilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. (Benavides, 2013)

En eski zamanlardan günümüze, bir ülkenin kendi kültür değerlerinin millî mitolojilerinin öğrenilmesinde anlatı metinleri içerisinde önemli bir yeri olan hayvanlarla ilgili masallar(Alptekin, 2005: 27) içerisinde kolektif şuuraltını barındırması açısından da önem teşkil etmektedir.

Bu paradigmalardan hareketle Türk kültür ekolojisi içerisinde; Türkmensahra Türkmenleri masallarında, mitolojik tasavvurlar bağlamında sembolize edilen hayvanların kültür tarihimizin sosyo-kültürel arka planını yansıtmaları bakımından mitolojik döneme has; görüş ve duyarlılıkların müşterek izlerini bulmak mümkün gözükmektedir.

Çalışmada; mitolojik tasavvurlar bağlamında Türkmensahra masallarında tespit edilen hayvan sembolizmini incelemeyen önce bölgenin nispeten bilinmemesinden hareketle; Türkmensahra coğrafyası hakkında bilgi vermek konunun anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Türkmensahra Coğrafyası

İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Türkmensahra bölgesi, batısında Hazar Denizi; kuzeyinde Türkmenistan; doğusunda Kuzey Horasan; güneyinde Semnan eyalet sınırını oluşturan Elburz sıra dağlarıyla çevrili 20.328 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Mazenderan eyaletine bağlıyken 1376/2002 yılında bağımsız bir eyalet olan Gollistan-Türkmensahra coğrafyası(Recai, 1390/2011: 14) eyalet merkez şehri Gurgan başta olmak üzere Bender Gaz, Bender Türkmen, Kümüştepe, Kordkuy, Maravatepe, Kelale(Ayderviş), Günbed Kavus, Azadşehir, Minudeşt(Hacılar), Aggala, Aliabad, Rameyan şehirleri ve bu şehirlere bağlı nahiye ve köy merkezlerinden oluşmaktadır.

Bölgede nüfus çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerle beraber; Kazak Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Tat, Fars, Beluç, Lor, Kürt ve Zabuliler yaşamaktadır.⁴ Etnik gruplar bağlamında oldukça girift bir yapı barındıran Türkmensahra bölgesinde, Türkmenler; Günbed Kavus, Bender Türkmen, Kümüştepe, Kordkuy, Maravatepe, Kelale, Aggala şehirleri ve bu şehirlere bağlı Hocanepes, İnceburun, Firaki, Anbarolum, Temirkarakuzu, Güllüdağ nahiyelerinde, köy yerleşimlerinde yaşamaktadırlar.

Bölgede yaşayan Türkmen boylarının büyük bir çoğunluğunu Yomut ve Göklen boyuna bağlı uruk ve tireler oluşturmaktadır. Bununla birlikte az sayıda Teke boyuna bağlı uruk ve tireler de bölgede varlığını sürdürür. Yomut boyu; Düveci, Gocuk, Koçek, Ak, Atabay ve Caferbay uruklarından oluşur. Yomut boyunun nüfus yönünden çoğunluğunu ise Atabay ve Caferbay uruklarına bağlı tireler teşkil etmektedir. Atabaylar; Aggala, Kümbet Kavus, Maravatepe, İnceburun şehirlerinde yaşarlar. Etrek nehrinin kuzeydoğusunda, Sahra bölgesinde yaşayan Atabaylara 'Çarva' denilmektedir.⁵ Temel geçim kaynakları hayvancılık olan Çarvalar, yaylak-kışlak hayatı sürmektedir. Caferbaylar ise Hazar Denizi kıyı şeridinde; Bender Türkmen, Hocanepes, Kümüştepe

⁴ Gurgan merkezde ve Kümbet Kavus'un Çayboyu Mahallesi Kazak Türkleri; Minudeşt(Hacılar) ve Azadşehir'de Geray Türkleri; Rameyan ve Aliabad'da Farslar; Kümbet Kavus'ta az sayıda Beluç; Gurgan'da az sayıda Lor ve Kürt; Türkmen nüfusunun yanında bölgede bulunmaktadır. Bununla beraber Güneydoğu İran kökenli bir kavim olan Zabuliler Kelale şehrinde Türkmen nüfusunun yanında ikinci büyük çoğunluğu oluşturmaktadır.

⁵ Çarvaların temel geçim kaynağı, deveciliktir. Çarvalar, devenin çalını(sütü)şehir merkezlerinden gelen mandıra sahiplerine veya küçük esnaflara satarak geçimlerini sağlarlar.

şehirleriyle birlikte Kümbet Kavus'ta yaşarlar. Hazar Denizi kıyı şeridinde yaşayan Caferbaylara 'Çomru' denilmektedir.⁶

Göklen boy ve urukları, ormanlık alanlarda, dağ köylerinde toprağın verimli suyun bol olduğu; Kelale, Kümbet Kavus, Güllüdağ şehirlerinde yaşarlar. Kelale ve Güllüdağ şehirlerinde nüfusun çoğunluğunu Kayılar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Bayat, Bayındır, Dodurga uruğuna bağlı köyler de bulunmaktadır.

Teke boyuna mensup uruk ve tireler, Türkmenistan sınırına yakın yerlerde yaşarlar. Zamanla Tekelerin bir kısmı Bojnurd'a göç etmiştir. Bunların yanı sıra Türkmen Sahra eyaletine bağlıken günümüzde Kuzey Horasan eyaletine dâhil edilen; Bocnurd'un 200 km kuzeybatısında yer alan Jergelan bölgesinde Nohur taifesi yaşamaktadır. Bölge haricinde, Kuzey Horasan ve Ravzai Horasan bölgesinde; Deregez şehrinde Yomut ve Göklen taifeleri, Türbet-i Cam ve Seraks'ta Salurlar yaşamaktadır⁷

Türkmen Sahra Masallarında Hayvan Sembolizmi

Türkmen Sahra Türkmenlerinde masal kavramı, boy ve uruklar arasında farklı terimlerle karşılanmaktadır. Yomutların Caferbay uruğu 'Bay', Atabay uruğu 'Kıssa'; Düveci, Gocuk, Koçek urukları 'Hikayet', Göklen boy ve taifeleri 'Şörçek', Teke boy ve taifeleri 'Erteki' terimini kullanmaktadır⁸ Türkmen Sahra masallarında mitolojik tasavvurlar bağlamında sembolize edilen hayvanlar ise şöyle verilebilmektedir:

At

Türk kültür ekolojisi anlatı metinlerinde yaygın olarak sembolize edilen at; çoğu zaman konuşma ve düşünme gibi insana özgü vasıflarla donatılmış, olağanüstü özelliklere sahip gökyüzünde uçabilen, gerektiğinde düşmanlarla çarpışabilen, kahramanın yardımcısı ve sırdaşı olarak tasavvur edilmiştir.

Türk mitolojisinde ve destanlarında cet/ata, koruyucu/hami, bilge ve yol gösterici gibi pek çok fonksiyonu olan at, Türk masallarında başlı başına bir masal tipi olmamakla birlikte birçok masalda asıl kahramanın gerçek dostu ve yardımcısı olarak yer aldığı söylenebilmektedir (Bakırcı, 2014: 41).

Türkmen Sahra sahası masal anlatılarında at sembolizmi, gök kökenli ve hayvan ana/ata kültüne bağlı tasavvur edilmiştir. "Muhammed Can ile Altay At" masalında; Muhammed Can'ın en büyük yardımcısı olan Altay at; gerektiğinde düşmanlarla çarpışıp ok atabilen ve gökyüzünde uçabilen kanatlı atlar cinsindedir. Masalda; Muhammed Can'ın Altay atını gören Şah, ata el koymak ister. Muhammed Can'ın atına heves edip bindiğinde ise Altay at onu gökyüzüne uçurup bir yerde oklar:

⁶ Caferbayların yaşadıkları yer Hazar Denizinin kıyısı olması dolayısıyla balçığı andırdığından dolayı burada yaşayan Caferbaylara "Çomru" (çomru>çomuru>çomur>çamur) denilmektedir.

⁷ Meşhed'deki iş imkanlarından dolayı Salurların bir kısmı Türbet-Cam'dan buraya göç etmişlerdir. Meşhed'de iki büyük Salur mahallesi vardır. Burada yaşayan Salurların nüfusu 20 bin olarak tahmin edilmektedir.

⁸ Bunun dışında Horasan'nın Jergelan bölgesinde yaşayan Nohur taifesi 'Dasitan' Türbet-i Cam ve Seraks bölgesindeki Salur Türkmenleri ise 'Matal' demektir.

“Şah bineñde depgiliýo at gitmiýo. Gulagyña gidip äý at nämi gitmiýoñ diýo muhammet jan. Oñdan meñ şahy asmaña galdyryp oklap geljek diýo. ýöne wursuñ maña gamçy bilen diýo. wurdu diýo Altay ata gamçyýy. Altay at asmaña galdyrdy diýo. bu mahaliñ hemmesi häwaýy gözläýo diýo. byr saat tükeneñde Altay at gelip Muhammet janyñ ýanyña gondy diýo. hani şah dyt diýo. äý şahy byr ýerde okladym dyt diýo” (K.3.).

Türkmensahra Türkmenleri masallarında, masal kahramanının en büyük yardımcısı olan at; konuşma ve gökyüzünde uçabilme vasıflarının yanında tıpkı türeyiş mitlerinde kurttan türeme motifinde olduğu gibi hayvan ata/ana kültürüne bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kelale ve Maravatepe’den derlenen “Karacaoğlan” masalında; Karacaoğlan bir kara baytaldan(at) dünyaya gelmektedir. Kelale varyantında Karacaoğlan’ın olağanüstü doğumunun ayrıntılarına yer verilmezken; Maravatepe varyantında Karacaoğlan’ın; çoban ile kara baytaldan cima etmesinden dünyaya geldiği aktarılır:

“Byr baytal warmyş bu baytal byr çaga dogurupdur. Karajaoglan bunuñ ady. Beter dayow jewan olandan soñra bu beter dayow çykypdur” (K.1.).

“ ondan byr gara baytal bileñ çopan düzde gezip ýörüýo. Ondañ şo çopan gara baytaly tutuýo äkisi geziweriýäler. Gara baytal günlerden byr gün bi at baraňak ýanyña zat baraňak görse dyýä bu gara baytal hamyla olupdur diýo. bu gara baytaldan boguz boldy diýä. Byr oğlañ dünäýä geldi dyýä. Oğlañ dünäýä geldi dyýä bunuñ adyñy dakdylar Karajaoglan dyýä” (K.2.).

Karacaoğlan masalında, hayvan-insan birlikteliğine bağlı olarak atın fonksiyonel bir gücünün olduğu görülmektedir. Bu bağlamda masal kahramanı Karacaoğlan’ı bir bakıma kaostan kozmosa, bilinmeyen dünyadan reel dünyaya çıkaran atın fonksiyonel gücü, Türk mitoloji tasavvurundaki hayvan ana/ata kültürüne bağlı bir unsur olarak sembolize edildiği düşünülmektedir.

Ak Maya

Türkmensahra bölgesinde göçerev kültürünün hâkim olduğu Çarvalar arasında deve; hayvanların evliyası olarak kabul edilir (K.4.). Bununla birlikte yerleşik Türkmensahra Türkmenleri de deveye kutsallık atfederler. Doğumu geciken hamile kadınlar, deve yününün altından geçirilir (K.4.). Türkmensahra Türkmenlerinin toy ritüellerinde; gelin, yeni evine mutlaka ‘Ak Maya’nın üstünde getirilir (K.4.). Dişi beyaz devenin baht açısı olduğu, ak renk sembolizmine dayalı kutsallık atfedilmesi söz konusudur.

Türkmensahra Türkmenlerinde, kutsallık atfedilen ak maya, anlatı metinlerinde de olağanüstü özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Çarvalar arasından derlenen “Kalender Sultan” masalında; destan metinlerinde görülen tıpkı gök kökenli atlar gibi ak maya da gök kökenlidir. Masalda; bir tacirin eceli geldiği zaman çocuklarından hiçbir hazırlık yapmamalarını; bir ak mayanın üstünde kefenle birlikte gökyüzünden geleceğini; o kefenle kefenlenip ak mayanın üstüne konulacağını ve ak maya nereye çökerse oraya gömmeleri gerektiğini çocuklarına söyler:

“künlerden byr gün tajir meriz bolupdur. Oglum meñ öljek bolsam maña byr zat itmen deýipdür. Meñ öljek bolsambyr ak maýanyñ asmanyñ ýyziñden garşup geljek bolýak deýipdür ýanky tajir . şol düweniñ üssüñde meñim üçüñ taýýarlanan kepen war. Meñi şuña dolap şol ak maýanyñ üssüñe koyuñ deýipdür. Ak maýa her näme gitse ýyziñden waryñ deýipdür. Ak maýa çökjek bolsa meñi o taýda jaýlaýyñ deýipdür.” (K.4.)

Sahra Türkmenleri arasında doğum ve evlilik ritüellerinde kutsallık atfedilen ak mayanın Kalender Sultan masalında da ölüm ritüeline bağlı defin pratiğinin gerçekleşmesinde rol oynadığı görülmektedir. Masalda ak mayanın gökyüzünden gelmesi dolayısıyla Tanrı tarafından defin ritüelinin gerçekleşmesi için gönderilen kutsal bir hayvan olarak sembolize edildiği değerlendirilmektedir.

Ayı

Ayı, Türk mitolojisinde bir ataya veya insani bir kökene dayandırılmaktadır. Orta ve İç Asya'daki bazı Türk topluluklarında 'Aba Tös' için kullanılan aba, azıg, ese, ebe, ebegü gibi kelimelerin hepsi ata manasına gelmektedir (Çoruhlu, 2014: 115-117). Ayının hayvan ata/ana kültürüne bağlı olarak kadınların ayılar tarafından kaçırılmasına dayanan birçok anlatı bulunmaktadır (Roux, 2005: 294).

Türkmensahra sahası "Murat Kel" masalında, hayvan ata/ana kültürüne bağlı olarak ayının sembolize edildiği görülmektedir. Masalda, ormanda ceviz toplayan kızın yanına ayı yaklaşır ve kızı tutup ayaklarından yalamaya başlar. Ayı, kızın ayaklarını yalaya yalaya yara içinde bırakır, kız yürüyemez olur. Kızın ayıdan bir müddet sonra çocuğu olur:

"Oñdan soň bu gyýzyň ýanyňa byr aýy geldi dýýä. Nämiş ediýoň diýipdýr gowuz ýygýom adyň näme adym merjen. Getir meň ýgyyp bereýim diýipdir. Bu gyýzy hoşum maýlap tutup diýo. aýagynyň aşagyňy ýalap ýalap buňy gotur etti diýo. äsleň ýörüyüp bilmäýe galypdur. Gitti diýo byr kemeriň arasynda byr gowukta diýo. her näme getirip weriýo bu gyz ýiýo diýo. bu gyz küllen aýy boldy diýo. buñdan diýo gyz bileň aýy er eleý boldylar buñdan dyýo byr çaga galdy diýo" (K.5).

Ayının orman kültürüne bağlı olarak orman ruhunu sembolize etmesi, dolayısıyla orman ruhunun bedenlenmiş şekli olduğu inancı (Kalafat, 2013: 177-180), Murat Kel masalında görülen ayı-insan evliliğinin arkaik dokusunda, orman ruhuna kendini sunma ve kutsanma ritüelinin izdüşümleri olarak yorumlanabilmektedir.

Ceren

Türk mitolojisinde geyik, şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan ata ya da ruhlardan biridir (Çoruhlu, 2017: 212). Geyik, bazı doğaüstü güçlerle donatılmış bir kült hayvanıdır. İnsanların geyiğe dönüştüğü anlatı geleneğimizde görülmektedir (Boratav, 2012: 74). Çoğu anlatı metinlerinde kahramanı maceraya çağırın motif olarak sembolize edilmektedir. Geyik kimi zamanda bir insanın ervahı olmaktadır. Geyik donuna girme, yaygın motiflerdendir (Ögel, 2014: 127-135).

Anlatı ve inanç kültüründe 'geyik donuna girme' motifi, Türkmensahra Türkmenleri masallarında da görülmektedir. "Cerenler Ay Cerenler" masalında, kahramanın ceren suyundan içmesi sonucu cerene dönüşümü söz konusudur.

"Cerenler Ay Cerenler" masalında, iki kardeş evden kaçarak ormana giderler. Ormanda bir pınarın başında otururken oğlan susar. Kız, oğlan kardeşine; buranın suyundan içenin cerene dönüştüğünü; bu sudan kesinlikle içmemesi gerektiğini söyler. Oğlan dayanamaz, pınarın başında

ayakkabısını bırakır. Ormanda ilerlerken kız kardeşine ayakkabısını pınarın başında unuttuğunu söyleyen oğlan; pınarın başına geri dönerek sudan içer ve cerene dönüşür:

“Byr ýerde gardaşy suwsaýa diýýo. gardaşy küççükmüştü gyýzasyňdan. Äý bajy diýo meň diýo suwsadym diýo suw içjek diýo. o taýlaryň suwlaryňdan içen her kim içse jeren boluýo diýo. bu taý diýdem diýo bu taý jeren suwudur bu jeren suwdan içmeň diýo. jeren bolursuň diýo. gardaşy ölüp waryýo diýo suwsuňdan diýo. bu ýygyňa örülüp köwüşüňü goýuýo diýo.köwüşüňü bahane edip goýuýo diýo bärde. Gidiweriýä gidiweriýä. Äý bajym benim köwüşüm galypdyr bärde diýo. meň diýo şonu alyp geleýlim diýo. Şonđan suwu içiýo. Suwu içenden soňra bu jeren boluýo diýo. ” (K.6).

Ejderha

Türk kültür ekolojisi içerisinde ejderha muhtelif isimlerle anılmaktadır. Evren, Yedi Başlı Evren, Acıdaar, Aydakar, Aizdakar, Yel Bükesi(Ögel, 2014: 718) olarak bilinen ejderha; Türkmensahra Türkmenleri arasında ejderha ismi aynen telaffuz edilmekle birlikte Aggala’da yaşayan Yomut boyunun Atabay uruğu ‘Yuğdarha’ demektedir (K.6).

Erken dönem Türk mitolojisinde, bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş bu efsanevi yaratık, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflamış ve kötülüğün simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2017: 201-202).

Türkmensahra sahası Karacaoğlan masalının Kelale varyantında; Karacaoğlan’ın yeraltındaki macerası sırasında ejderhalarla mücadelesi vardır. Karacaoğlan, yeraltındaki macerası sırasında iki ejderha öldürür. Bunlardan birincisi; su başını kesen ejderhanın öldürülmesidir. Masalda; suyun başında duran ejderha, her gün bir insanın kendisine kurban edilmesini söyler. Her gün bir insan yer. Sıra padişahın kızına gelir. Ejderha kızı yemeğe hazırlanırken Karacaoğlan gelip ejderhayı öldürür:

“Ondan soňra buňy tutupdurlar sen näme bijure näme ettin. Sen nemiş ettin kan akty bugün sen tapyldyň. Padişahyn gyzy deýipdür şu ýigidi görüyon mu beňim jaňym ara (içine farsça) düşeň şu deýipdür. Bu deýipdür başka byr ýurttan düşüp gelen adam diýipdür. Görüyon mu ha şo ejderhaýy öldürdü inđi suwumuz azad. Rahat suwun başyňa gelip istifade edip biliýok deýip ondan buňy alyp gidipdirler padişahyn ýanyňa. Padişah deýipdür sen nejure boluýon tüweleme . Men deýipdür Karajaoglan deýipdür.” (K.1.).

Pınar, çeşme veya su başını kesen ejderha motifi, Türk kültürü anlatı geleneğinde birçok destan, efsane ve masal metinlerinde görülebilmektedir. Karacaoğlan’ın yeraltındaki macerası sırasında ikinci bir ejderhayla münasebeti, Toğrul Kuşu’nun yumurtasını yiyen ejderhayı öldürmesi sahnesinde karşımıza çıkar:

“Bu ejderha aňyrdan geliýo dyýo . aňasy hem ýok dyýo. Byr ýere çykyp gidipdir. Bu ejderhanyň dyýo daşyňa oranypdur(bir kişiyi çeyresinden sarmak dolamak) dyýo äýlaňyp öňüne çykypdur dyýo. İnđi agaja çolaňyp çykyp ýiyejek boluýo. Karajaoglan bunuň öňüne çykyp bunuň bileň boguşup boguşup bidar bolupdur ahirden. ejderha öziňi ýuwutdurmaň gan kesim kesim dograp öldürüpdür. İnđi ýadaptyr kân boguşupdur dyýo ejderha bileň” (K.1.).

Toğrul Kuşu

Divanı Lügatit Türk'te; Toğrul kuşu, bin kaz öldürüp birini yiyen, yırtıcı kuşlardan biri, çakırdoğan tuğrul, olarak tanımlanmaktadır (Ercilasun; Akkoyunlu, 2014: 200). Toğrul veya 'Tuğrul' Türkçe bir alıcı kuş adıdır (Ögel, 2014: 166). Çeşitli dünya halkları mitolojilerinde, Fenghuang, Phoenix, Simurg, Anka, Garuda; Türk mitolojisinde, Karakuş(Çoruhlu, 2014), Kongrul(Ögel, 2014: 166) olarak geçen kuşun adı Türkmensahra sahasında 'Togrıl' dur.

“Karacaoğlan” masalının Kelale varyantında, Toğrul kuşu; sırtında kahramanı, kırk öküzün etini ve kırk öküz derisine doldurulmuş suyu taşıyabilen çok güçlü bir kuş olarak sembolize edildiği görülmektedir:

“Oñdan soñ Tugryl guşu meñim deýipdir gyrk güñkü ýjek etimi deýipdir gyrk ökküzüñ etini byr meşikte amade edipde goý. Gyrk täne ökküzüñ derisiniñ suwdan goýup goý. Şo form etseñiz men deýipdir äkiderim deýipdir. Ondan şu äkitip waryýo gotarypdyr. Alyp gidip waryýo ýokkary” (K.1).

Yılan

Türk mitolojisinde yılan, ölümsüzlüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı ve kötülüğü sembolize etmektedir (Seyitoğlu, 1998: 86). Yılanla ilgili bu tasavvurlar köken mitlerinde insan-hayvan metamorfozuna bağlı tasavvur edilir (Kalafat; Turan, 2015: 109).

Türkmensahra masal anlatılarında yılan, insan-hayvan birlikteliğine bağlı köken mitlerini çağrıştıran bir unsur olarak tasavvur edilmektedir. “Yılanla Evlenen Kız” masalında; yılan, yaşlı adama yardım edebilmesinin şartı olarak adamın kızlarından birini ister. Masalda, kişiöglü ve yılan arasında yapılan ahitleşme söz konusudur.

“Yılanla Evlenen Kız” masalında; yaşlı adam, ormanda odun topladıktan sonra sırtına yükler. Eve giderken odunların ağırlığından yere kapaklanır, yerinden kalkamaz. Yaşlı adamın yanına bir yılan gelir. Yerden kaldırması şartıyla kızlarından birini kendine ister. Eğer razı olmazsa sokup öldüreceğini söyler. Adam çaresiz razı olur. Eve gelir durumu anlatır. Kızları razı olmaz. İkinci gün yine ormana giden ormancı odunları topladıktan sonra birinci gün olduğu gibi yere kapaklanır, yerinden kalkamaz. Yılan yanına gelir. Yaşlı ormancı kızlarının yılanla evlenmeye razı olmadığını söyler. Yılan, yedi kızından en küçüğünün razı olacağını söyler. Eve gelip durumu anlatan yaşlı ormancının nihayetinde yedi kızından en küçüğü yılanla evlenmeye razı olur:

“Byr garry adam war dyýo. Bu garry adamyñ dyýo yedi däne gyýzy warmyş dyýo. Bu garry adam dyýo arkasyñ oduñu göterip dyýo şundan dyýo gitti oduñu ýygdy ýygdy dyýo arhasyña göterdi dyýo galjak boluýo galybilmäye galjak boluýo galybilmäye ýyłañ süşşüp geldi dyýo ýanyña. Äý garry diýip diýä. Men seniñ galdyryp göwersen diýip diýä. Byr şartym war diýip diýä. Näme şartyñ diýip diýä. Seniñ gyýzyñ maña warsyñ diýip diýä. Men seniñ gyýzyñy aljak diýip diýä. Äý sen ýyłañ diýip diýä biz adam diýip diýä. Saña warmaz meñim gyýzym . ýok diýip diýä. Meñim şartym şu diýip diýä. Äý ýaryñ diýäýim eger meñim gyýzym razy olsa diýip diýä. Muñu galdyryp göwerdi gitti diýä. Gyzlary çykyp Äý agrymady däde. Äý her ýerim agrymasy bolsun. Näme boldy. Şujure şujure meñim elimden ýylan galdyrdy. Oduñu göterip arhama galybilmedim. Sen gyýzyñy wer diýdi. Sen razimiñ ýylana. Äý däde näjüre dälimiñ . ýyłaña byr adam warar my o ýylan agy. Biz adam. Şoýla diýip diýä bolýa. Ertir ýene gitti diýo. gitti ýiýo ýene ogduny ýygdy diýo. galjak boldy galabilmedi ýylan süşşüp geldi diýo. näme oldy diýip diýä. Şartymy näme. Äý gyýzym razy bolmyýo diýip diýo. razi bolmasa diýip diýo o

küçügä diýiň diýip diýä. Eger o darazy bolmasa gelär men seni sokup öldürürüm diýip diýä. Äý näbileýiňrazy bolur mu ka. Buňu galdyryp göwerip atasyňy narahat gitti diýä. Arymady. Barol. Äý näme boluýo atajan. Şujure şujure. Iň kiçik gyzy gelip äý däde sen narahat bolup ýörüme. Men baráym oňa diýip diýä” (K.7.).

Yolbars

Anlatılarda yolbars, yiğitlere yol göstermesi ve akıl vermesi yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya kaplanları daha çok Türklerin bars dedikleri, pars cinsinden hayvanlardır. Bunların Felix irbis denen cinsine de Türkler yolbars demektedirler. Yolbars, Türk anlatı kültüründe kutlu bir hayvan olarak sembolize edilmektedir. (Ögel, 2014: 678).

Türkmensahra “Karacaoğlan” masalının Maravatepe varyantında, yolbars; kahramanı avladığı hayvanlarla besleyen, kahramanın yardımcısı olan kutlu bir hayvan olarak sembolize edilmektedir. Masalda, ormanda yaşayan Karacaoğlan ve karısını bir yolbars besler. Yolbars avladığı hayvanları Karacaoğlan’a getirir verir:

“Karajaoğlan bilen heleýi jengelde zindegi ediweriýäle. Ondaň byr ýolbars warmyş şol ýolbars naharyňy şamyňy her wakt awlary getiriýä dyýä Karajaoğlaňa özi weriýä dyýä” (K.2.).

Sonuç

Türkmensahra masallarında mitolojik tasavvurlar bağlamında sembolize edilen hayvanların; hayvan ana/ata kültürüne, metamorfoz özelliklere ve kozmik dünya görüşüne bağlı sembolize edildiği, tasarlandığı görülmektedir.

Masallarda sembolize edilen at, yılan ve ayının; hayvan-insan birlikteliği bağlamında evliliğe bağlı kurulan münasebetlerle hayvan ana/ata kültürüne göre tasavvur edildiği düşünülmektedir. At, yılan ve ayının mitolojik döneme has ilk insanların dünyayı anlama algılama ve kavramaya yönelik bir kökene bağlı olma, tabiattaki güçlü hayvanlara köken olarak bağlanma tasavvurlarının bir yansıması olduğu değerlendirilmektedir. Masallarda sembolize edilen ak maya, toğrul kuşu ve yolbarsın kozmik dünya görüşünü yansıtan kutlu hayvanlar olarak masalın dokusu içerisinde muhafaza edildiği düşünülmektedir. Birçok anlatı metinlerinde görüldüğü gibi Türkmensahra masallarında da ejderhaların yer altı kozmolojisine bağlı kötülüğün sembolü olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Kişioğlunun hayvana dönüşmeye dayalı tasavvurları, Türkmensahra sahasında ceren hayvanı üzerinden metamorfoz özelliklerle sembolize edildiği görülmektedir.

Bu bağlamda, Türkmensahra Türkmenleri masallarında; sembolize edilen at, toğrul kuşu, ceren, yılan, ayı, ak maya, ejderha ve yolbars hayvanının kültür tarihimizin sosyo-kültürel arka planını yansıması bakımından Türk kültür ekolojisi içerisinde mitolojik döneme has; görüş ve duyarlılıkların müşterek izlerini barındırdığı görülmektedir. Türkmensahra masallarında hayvan sembolizmine bağlı mitolojik tasavvurların, başlangıçtan günümüze kesintisiz Türk kültür geleneğinin bir numunesi olduğu yorumlanmaktadır. Sonuç olarak Türkmensahra Türkmenleri masallarında tespit edilen mitolojik tasavvurların, Türk mitoloji araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alptekin, Ali Berat (2005). *Hayvan Masalları*. Akçağ Yayınları.
- Bakırcı, Nedim (2014). “Eflâton Cem Güney’in Masallar Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (4), 37-52.
- Bannon, E.Bryan(2009). “Animals, Language, and Life: Searching for Animal Attunement with Heidegger and Merleau-Ponty”, *Environmental Philosophy* , Vol. 6, No. 1 (Spring 2009), pp. 21-34.
- Bayat, Fuzuli. (2017). *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat AŞ.
- Benavides, Pelayo(2013). “Animal Symbolism in Folk Narratives and Human Attitudes towards Predators: An Analysis of their Mutual Influences”, *Folklore*, Vol. 124, No. 1, pp. 64-80.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Bilge Su.
- Çobanoğlu, Özkul. (2001). *Türk Mitolojisi*. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I, 5-85.
- Çobanoğlu, Özkul. (2013). Türk Kültür Ekolojisinin Kaynağı Olarak Mitolojimizin Temel Özellikleri, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel sayısı I*, 642-655.
- Çoruhlu, Yaşar (2014). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi*. Konya, Kömen Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- DeMello, Margo(2012). *Animals in Religion and Folklore* ,Columbia University Press.
- Ercilasun, Ahmet Bican; Akkoyunlu, Ziyat. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Yaşar; Turan, Ahmet (2015), *Türk Halk İnançlarında Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım –II*. Ankara, Berikan Yayınevi
- Kalafat, Yaşar. (2013), *Türk Halk İnanmalarından Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım-I*. Ankara, Berikan Yayınevi.
- Ögel, Bahaeddin. (2014), *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Recai, Rahmetullah. (1390), *Dânişnâme-yi Golestân*. Jorjan. Benâm Yayınları.
- Roux, J. Poul. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Kabalcı Yayınları.
- Seifert, Lewis C(2011). “Animal-Human Hybridity in d'Aulnoy's "Babirole" and "Prince Wild Boar" *Marvels & Tales*, Vol. 25, No. 2,pp.244-260.
- Seyidoğlu, Bilge. (1998). Kültürel Bir Sembol: Yılan. *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, 86-92.
- Sperber, Dan(1996). “Why are perfect animals, hybrids, and monsters food for symbolic thought? ”, *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol. 8, No. 2, pp.143-169.

Kaynak Kişi Dizini

- (K.1) Murat Poor, 1973, İlkokul, Çiftçi, Kelale, Türkmenşahra.
(K.2.) Bay Muhammed Esenquli, 1945, Medrese (terk), Sığır çobanı, Maravatepe, Türkmenşahra.
(K.3) Varak Yomuti, 1951, İlkokul, Deve çobanı, İnçeburun, Türkmenşahra.
(K.4) Bayramtaç Şirmemetli, 1955, İlkokul, Ev hanımı, Kümüştepe, Türkmenşahra.
(K.5) Hatice Koçahki 1966, İlkokul, Ev hanımı, Günbet Kavus, Türkmenşahra.
(K.6) Amansultan Tavessoli 1945, İlkokul, Ev Hanımı, Aggala, Türkmenşahra.
(K.7) Musa Karakuzu 1975, Lise, Memur, Temir Karakuzu Nahiyesi, Günbet Kavus, Türkmenşahra.